

Правляча еліта Української гетьманської держави: вищі урядовці (жовтень — грудень 1918 року)

Постання в Україні наприкінці квітня 1918 р. Гетьманату Павла Скоропадського з його консервативно-ліберальною ідеологією державного будівництва вимагало формування нової правлячої еліти. Її уособленням стала Рада Міністрів — вищий орган законодавчої і виконавчої влади. Не дивлячись на відносно нетривалий час існування Української Держави, працювало три склади уряду. Перший — з 2 травня по 19 жовтня; другий — з 26 жовтня по 14 листопада; третій — з 15 листопада по 14 грудня.

Діяльність Ради Міністрів першого скликання, очолюваної відомим земським діячем, нащадком давнього українського шляхетського роду Федором Лизогубом, знайшла висвітлення в сучасній історичній літературі¹. Зокрема, й через соціально-політичні характеристики членів кабінету міністрів². Водночас персональний склад другого і третього урядів спеціально не досліджувався. Дана публікація ставить за мету проаналізувати етнічне походження, партійну належність, соціальний статус міністрів і вплив цих ознак на прийняття державних рішень,

¹ Нариси історії Української революції 1917—1921 років. — Кн. 1. — К., 2011. — С. 253–273; *Пиріг Р.* Українська гетьманська держава 1918 року: історичні нариси. - К., 2011. — С. 87–104.

² *Пиріг Р.* Гетьманська держава 1918 року: роздвоєна лояльність правлячої еліти // Україна скрізь віки: Зб. наук. праць на пошану академіка НАН України, професора В.А. Смолія. — К., 2010. — С. 744–752; *Його ж:* Правляча еліта Української Держави 1918 року: проблеми національної ідентифікації // Національна та історична пам'ять. Зб. наук. праць. — Вип. 7. — К., 2013. — С. 47–53; *Його ж:* Діяльність Федора Лизогуба по організації роботи уряду Української Держави (травень–листопад 1918 р.) // Укр. іст. журн. — 2011. — № 5. — С. 62–80.

визначення політичного курсу Гетьманату в складних умовах завершення Світової війни, поразки стратегічного союзника — Четверного союзу, пошуків прихильності держав-переможниць Антанти.

18 жовтня кабінет міністрів Ф. Лизогуба подав у відставку, спричинивши тривалу, як на той час, урядову кризу. Навколо формування нового складу Ради Міністрів ще з початку місяця точилася гостра боротьба, до якої долучилися Український національний союз, ПРОТОФІС, Всеукраїнський союз земельних власників, Головний комітет кадетської партії в Україні, німецькі дипломати. Найрадикальнішою була позиція УНС, який вимагав для своїх представників 8 портфелів з 15. Тільки у ніч на 25 жовтня вдалося скласти новий кабінет. Прем'єром залишився Ф. Лизогуб, зберегли посади міністри Б. Бутенко, С. Гербель, Д. Дорошенко, В. Любинський, А. Ржепечкий, державний секретар С. Завадський. Слід відзначити, що Д. Дорошенко в цей час перебував у Берліні, домагаючись залишення німецьких військ в Україні до приходу підрозділів Антанти. До Києва він вже не повернувся.

До уряду прийшли вісім нових міністрів. Кандидатуру на посаду глави МВС не вдалося узгодити і його обов'язки тимчасово виконував заступник міністра Віктор Євгенович Рейнбот — випускник Імператорського училища правознавства, колишній голова Петроградського окружного суду, полтавський поміщик.

До керівництва міністерством торгівлі і промисловості прийшов протеже ПРОТОФІСу Сергій Федорович Мерінг — інженер, у дореволюційний час багатий підприємець, авторитетний представник цукроварного промислу, власник розкішного палацу на Вінниччині, кадет. В. Рейнбот і С. Мерінг мали німецькі етнічні корені.

Державним контролером став росіянин Сергій Миколайович Петров, який раніше працював у центральних контрольних установах Петербурга, а під час війни — контролером Румунського фронту. Ніхто з них не був прихильником незалежної української державності.

П'ять відомств очолили кандидатури УНС. Міністром освіти і мистецтв став Петро Януарійович Стебницький — випускник фізико-математичного факультету Київського університету, відомий український громадсько-політичний діяч, письменник і публіцист. Тривалий час працював у Петербурзі, один з керівників українських організацій у столиці. Після Лютневої революції голова Української національної ради у Петрограді, комісар у справах України при Тимчасовому уряді, член Центральної Ради, входив до ЦК УПСФ. У травні 1918 р. повернувся в Україну, був призначений заступником голови української делегації на переговорах з РСФРР, обраний членом Державного сенату.

Посаду міністра ісповідань обійняв Олександр Гнатович Лотоцький — український громадсько-політичний і державний діяч, письменник, публіцист. Він закінчив Київську духовну академію. Працював у Петербурзі, брав активну участь у діяльності українських громадських організацій. У 1917 р. був призначений Тимчасовим урядом губернським комісаром Буковини та Покуття. В урядах УНР часів Центральної Ради — генеральний писар і державний контролер. Провідний діяч УПСФ.

Міністерство юстиції очолив Андрій Григорович В'язлов — український громадсько-політичний діяч, виходець з селянської родини, правник. Тривалий час працював на суддівських посадах. Обирався депутатом Державної думи, відстоював вимоги національно-територіальної автономії України. У 1917 р. — Волинський губернський комісар Тимчасового уряду. В останні дні існування Центральної Ради призначений начальником головної тюремної управи. На цій посаді залишався й за Гетьманату. Обраний до Державного сенату. Член ЦК УПСФ.

Портфель міністра праці прийняв Максим Антонович Славинський — український громадсько-політичний діяч, видавець, публіцист. Походив з селянської родини, закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Його діяльність також була пов'язана з Петербургом. У 1917 р. він представляв Центральну Раду при Тимчасовому уряді. За Гетьманату

займав посади члена ради МЗС, тимчасового представника Української Держави на Дону. Член УПСФ.

Міністр земельних справ Володимир Миколайович Леонтович належав до українських громадсько-політичних діячів, юрист за фахом (кандидат права), письменник. Як поміщик і цукрозаводчик, частину прибутків віддавав на добродійну діяльність, зокрема видання щоденника «Рада». Від Союзу українських соціалістів-федералістів (пізніше — УПСФ) входив до Центральної Ради.

Всі посланці УНС були діячами поміркованої національної орієнтації, належали до ліберальної творчої інтелігенції, як і більшість соціалістів-федералістів. Слід відзначити, що за всі сім з половиною місяців існування Гетьманату це було найбільше представництво українських діячів у Раді Міністрів. Оцінюючи персональний склад уряду, П. Скоропадський писав: «Новий кабінет був буржуазний, але з сильним українським забарвленням».³ В. Винниченко, який завзято домагався змін у кабінеті міністрів, відразу після оголошення складу уряду заявив, що УНС не бере за нього відповідальності і буде в опозиції. Прогнозуючи поразку Німеччини у війні, а відтак й позбавлення гетьманського режиму військової підтримки, лідери УНС розпочали підготовку його збройного повалення.

Рада Міністрів другого скликання працювала в атмосфері наростання внутрішньополітичної напруженості і очікування розв'язки Світової війни. Міністри внутрішніх, військових справ, фінансів домагалися виділення десятків млн. крб. на забезпечення громадського порядку, зміцнення Державної варті, створення у військах окремих інструкторських рот, посилення кордонної сторожі, формування добровольчих дружин⁴. З 8 листопада Ф. Лизогуб відійшов від справ і останній тиждень перед відставкою урядом на засіданнях головував А. Ржепецький.

³ *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. — К., 1995. — С. 296.

⁴ ЦДАВО України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 23–32 зв.

Делеговані УНС міністри, працювали над посиленням проукраїнського курсу уряду. П. Стебницький вніс на розгляд Ради Міністрів проекти законів про статут, штати та кошторис Академії наук. О. Лотоцький домігся схвалення урядом автокефалії української православної церкви і виголосив цю позицію на Всеукраїнському церковному соборі. А. В'язлов наполегливо ставив питання про долю тисяч ув'язнених і висланих за рішеннями німецьких, австро-угорських і українських судів. В. Леонтович оприлюднив проект земельної реформи, напрацьований ще комісією В. Колокольцева, хоч документ так і не дістав законодавчого оформлення. М. Славинський більше опікувався питаннями політичними, виступаючи з позачерговими заявами про необхідність протидії розпорядженням польського уряду щодо поляків у складі австрійських частин, видання газети міністерства торгівлі українською мовою, відміну заборони В. Рейнботом проведення Українського національного конгресу. Голосування з останнього питання 14 листопада розділило Раду Міністрів майже навпіл – за заборону 8, проти 7⁵. У призначеному на 17 листопада відкритті Національного конгресу П. Скоропадський вбачав можливу аналогію з квітневим з'їздом хліборобів, який фактично легітимізував державний переворот і проголосив утворення Гетьманату. Тим більше, що в порядку денному конгресу було включено питання про форму державної влади в Україні.

За коротку тритижневу каденцію другого уряду Української Держави у світовій геополітичній ситуації відбулися кардинальні зміни. Розпалася Австро-Угорська імперія, у Німеччині кайзер зрікся влади, Світова війна завершилася поразкою Четвертого союзу. У журналах засідань Ради Міністрів реакція на ці події майже відсутня. У той же час П. Скоропадський, усвідомлюючи повну залежність долі України від позиції Антанти, відправляє 14 листопада кабінет Ф. Лизогуба у відставку і спеціальною грамотою проголошує курс на федерування з не-

⁵ ЦДАВО України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 44.

більшовицькою Росією. Тобто повертається на позиції, які задекларували міністри-кадети першого складу у відомій «Записці десяти».

В гетьманській грамоті підкреслювалося, що Україні «першій належить виступити у справі утворення всеросійської федерації, якої кінцевою метою буде відродження Великої Росії»⁶. Оголошення грамоти базувалося на двох головних політичних розрахунках. Перший — дати чіткий сигнал представникам Антанти про те, що вони можуть використати державний потенціал України для відродження Росії. Одночасно це мало слугувати свідченням рішучої відмови Гетьманату від орієнтації на Німеччину. Другим політичним розрахунком було бажання обіпертися на потужне великоросійське лобі, яке діяло в Україні. А ще більше — знайти військову силу, здатну захистити гетьманське правління. Головні надії в умовах крутого повороту у бік Росії П. Скоропадський покладав на російських офіцерів, тисячі яких ще перебували в Україні.

Реалізувати новий політичний курс мав вже інший уряд, сформований в основному з міністрів проросійської орієнтації. Головою Ради Міністрів став міністр продовольчих справ С. Гербель, діяч твердих антантофільських поглядів. Йому ж Гетьман доручив й керівництво міністерством земельних справ, вважаючи продовження аграрної реформи вже не актуальним. Залишилися на посадах міністри фінансів А. Ржепецький, народного здоров'я В. Любинський, торгівлі і промисловості С. Мерінг, державний контролер С. Петров, державний секретар С. Завадський. До МВС повернувся І. Кістяковський з репутацією урядовця, усунутого на вимогу німців. Колишній керівник контрольного відомства Г. Афанасьєв очолив МЗС. Очевидно, при цьому враховувалися його наукові дослідження у сфері міжнародних відносин, зокрема з історії Франції. Інша половина членів кабінету посади зайняли вперше. Тимчасово виконуючим обов'язки військового міністра став випускник Академії Гене-

⁶ Державний вістник. — 1918. — 16 листопада.

рального штабу, генерал-майор Борис Щуцькой — уродженець Херсонщини, у роки війни командир стрілецької дивізії, за Гетьманату — начальник відділу Генерального штабу. Морське міністерство отримало самостійний статус. На чолі його став віце-адмірал Андрій Покровський — відомий військово-морський діяч, тривалий час займав посаду начальника штабу Чорноморського флоту. Після революції він активно підтримував утворення українського флоту, за Гетьманату — головний командир портів Чорного і Азовського морів.

Міністром шляхів сполучень був призначений Віктор Ландсберг — досвідчений інженер-залізничник. Напередодні революції він працював начальником служби руху Варшавсько-Віденської залізниці, за Тимчасового уряду — начальником експлуатаційного управління міністерства, інспектором російських залізниць. В Українській Державі керував залізничною мережею Лівобережжя.

Призначений міністром ісповідань Михайло Воронович був абсолютно далеким від релігійних справ. Він закінчив Імператорське училище правознавства, працював на прокурорських посадах, а в 1915–1917 рр. був царським губернатором Бесарабії. Сприяв приходу П. Скоропадського до влади. Став заступником міністра внутрішніх справ в першому уряді Ф. Лизогуба. Відзначався вкрай правими поглядами, українофобством. Кредо кадрової політики він сформулював так: «Русские люди, вступая в центральные и местные учреждения Украины, придали бы и русскую физиономию этим учреждениям, не пришлось бы держать в них недоучек-самостийников». Це, не зовсім логічне з точки зору професійної підготовки призначення, було виявом вдячності за сприяння М. Вороновича приходу П. Скоропадського до влади.

Міністерство праці очолив професор Володимир Косинський — відомий фахівець в галузі політекономії, фінансів, економіки сільського господарства. Виходець з заможної дворянської родини. Він отримав ґрунтовну фізико-математичну і юридичну освіту, стажувався у європейських наукових цент-

рах. З середини серпня працював заступником міністра праці, брав активну участь у створенні Академії наук. Став одним з перших її дійсних членів, але як урядовець зайняти посаду не міг. Належав до партії кадетів.

На чолі міністерства освіти і мистецтва став Володимир Науменко — ветеран українського громадсько-політичного руху, відомий педагог, учений-філолог. Один з лідерів «Старої Громади» та київської «Просвіти». У 1902 р. викупив ділянку землі, на якій знаходилася могила Т. Шевченка, і взяв турботи по її утриманню. Належав до фундаторів Центральної Ради. Прихильник поступової українізації освітніх закладів. Влітку 1918 р. став радником міністра освіти. Член кадетської партії.

В офіційному повідомленні про склад нового уряду вказувалося, що посаду міністра продовольчих справ зайняв Григорій Глінка — свого часу близький до П. Столипіна державний діяч, начальник переселенського управління МВС Росії, під час війни головноуповноважений по постачанню продовольства армії⁷. Про це призначення йдеться у Д. Дорошенка і деяких сучасних дослідників⁸. Однак на жодному засіданні Ради Міністрів він не був присутнім, а відомство постійно представляв заступник міністра М. Гаврилов. Не згадується Г. Глінка серед міністрів й у спогадах П. Скоропадського.

Призначаючи С. Гербеля прем'єром, Гетьман враховував його якості досвідченого управлінця, жорсткого адміністратора і переконаного антантофіла. Відразу після затвердження нова Рада Міністрів оприлюднила програму діяльності. Головним завданням визначалося з'єднання з Росією на засадах федерації зі збереженням прав України на розвиток державної і національної самобутності. Далі повторювалися декларації попередніх урядів про підготовку закону про Державний сейм, про-

⁷ Державний вістник. — 1918. — 16 листопада.

⁸ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. — Т. II. — К., 2002. — С. 226; Пшенична О. Зміни в складі уряду Української Держави (вересень-листопад 1918 р.) // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». — Вип. 15. — 2009. — С. 78–92.

ведення земельної реформи, відновлення залізничного транспорту тощо⁹.

15 листопада на першому засіданні уряду під головуванням С. Гербеля було ухвалено терміново довести до відома представників країн Згоди у Яссах про зміну політичного курсу Української Держави і просити прислати дипломата (не нижче генерального консула) і по два батальйони солдат — до Києва і Одеси.¹⁰ Водночас урядовці усвідомлювали, що розвиток внутрішньої ситуації значною мірою залежить від позиції німецького командування. Наступного дня Рада Міністрів прийняла постанову про продовольче забезпечення німецьких військ, які евакуюються. Для цього з коштів державної скарбниці виділялося 14 млн. крб. Документ містив досить прозору вказівку на цілі такої акції: «український уряд, йдучи на зустріч німецьким військам у полегшенні їх продовольчих потреб, сподівається з свого боку, що німецькі війська допоможуть йому підтримати на Україні той порядок, при якому тільки й можливо буде виконати поставлені урядом в інтересах самих військ завдання»¹¹.

С. Гербель провів лише два засідання уряду і захворів. З 18 листопада головував міністр фінансів А. Ржепецький. 23 листопада прем'єр офіційно звернувся до нього з проханням заступати його на час хвороби і погодити це з Гетьманом. На оригіналі листа П. Скоропадський наклеїв резолюцію «Цілком погоджуюсь». Упродовж двох тижнів А. Ржепецький сумлінно виконував обов'язки прем'єра, ставши провідною постаттю нового уряду. До того ж левова частина законів стосувалася виділення величезних коштів на нагальні потреби військового, оборонного характеру.

2 грудня С. Гербель повернувся до роботи. Становище Гетьманату було близьким до критичного. Столиця перебувала в облозі військ повстанців. Сподівання, що німці підтримають урядову сторону не справдилися. Начальник штабу Оберкоман-

⁹ Голос Києва. — 1918. — 15 ноября.

¹⁰ ЦДАВО України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 45.

¹¹ Там само. — Арк. 48.

до В. Гренер і посол А. Мумм ще у жовтні були відкликані до Берліна. Особи, що їх заміщали мали рахуватися з позицією Великої німецької солдатської ради. Новопризначений начальник штабу полковник Нетге відразу по приїзду до Києва відбув на переговори з представниками Директорії. В результаті була укладена угода, за якою німці зобов'язалися тримати нейтралітет, а повстанці не перешкоджати їхньому від'їзду на батьківщину.

На засіданні уряду С. Гербель доповів про умови підписаної угоди. Була ухвалена досить розлога постанова, у якій відзначалося, тим самим німецька сторона поряд з урядом Гетьмана визнає інший уряд — Директорії та його владу на захопленій території. МЗС мав висловити письмовий протест німецькому командуванню і посольству, а також направити копії протесту і угоди представникові держав Згоди.

Наступне повідомлення прем'єра стосувалося призначення Антантою генерала А. Денікіна головнокомандувачем усіх діючих проти більшовиків збройних сил, в тому числі й на території України. Журнал засідання уряду не подає ні обговорення, ні позицій окремих міністрів. Очевидно, що частина з них сприймали позитивно це рішення, однак знаючи ставлення П. Скоропадського до А. Денікіна уповноважили С. Гербеля повідомити представника Добровольчої армії у Києві генерала П. Ломновського, що український уряд не заперечує необхідність такого об'єднання, однак головнокомандувачем не може бути особа, котра очолює одну з армій, які об'єднуються. Невтішною була й інформація С. Гербеля про призначення А. Денікіним командувачем Чорноморським флотом адмірала В. Каніна. Ухваленим рішенням доручалося міністрові закордонних справ Г. Афанасьєву довести до відома П. Ломновського, що український уряд вже витратив на утримання Чорноморського флоту величезні кошти. Він може бути підпорядкований об'єднаному командуванню лише в оперативному плані, в інших відношеннях — українському морському міністру¹².

¹² ЦДАВО України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 71–71 зв.

Міністр закордонних справ Г. Афанасьєв повідомив представників держав Згоди про зміну зовнішньополітичного курсу Гетьманату і просив терміново прислати до Києва та Одеси своїх дипломатів та військові підрозділи. Він щиро вірив у «рятивну» місію Антанти, на урядовому рівні розроблялася церемонія урочистої зустрічі її військ в Одесі. Г. Афанасьєв також виступив з ініціативою проведення у Києві конгресу новоутворених держав на території колишньої Російської імперії, працював над його програмою, намагаючись закріпити саме за Києвом імідж центру збирання російських земель. Міністр проводив кадрові зміни у закордонних представництвах України, відкликаючи насамперед українських діячів, домігся припинення дипломатичної місії Д. Дорошенка в Європі¹³. Проте навіть така виразно антантофільська політика не дістала підтримки держав-переможниць у Світовій війні.

Міністр праці В. Косинський вніс на розгляд Ради Міністрів низку важливих законопроектів: про Раду з питань соціального страхування, районні присутствія у справах соціального страхування, інспекцію праці, виділення коштів на утримання бірж праці тощо¹⁴. Як автор фундаментальних досліджень у сфері земельної власності входив до Особливої наради з питань земельної реформи. Залишався в уряді до останнього дня.

Відомство Державного контролера В. Петрова не мало істотного впливу на багатомільйонні асигнування, які в екстерному порядку виділялися урядом для врятування гетьманського режиму. Міністрам чекати на висновки фахівців держконтролю не було ні часу, ні бажання.

Міністр ісповідань М. Воронович фактично не приступив до виконання своїх посадових обов'язків. Був присутній лише на перших засіданнях уряду 15–18 листопада. В основному опікувався організацією добровольчих дружин. Пізніше отримав дипломатичне доручення Ради Міністрів виїхати до Ясс для

¹³ ЦДАВО України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 45 зв., 47, 59, 60 зв.

¹⁴ Там само. — Арк. 56 зв., 84 зв.

контактів з представниками Антанти. Однак по дорозі був перехоплений петлюрівськими повстанцями і розстріляний у Бердичеві.

Вступ на посаду військового міністра Б. Шуцького збігся з початком повстання проти гетьманського правління. Головнокомандуючим збройними силами став авторитетний генерал-монархіст Федір Келлер, якому підпорядковувалася й цивільна влада. Без погодження з прем'єром, він призначив Б. Шуцького на посаду головного начальника постачання армії. Залишаючись міністром, той в основному займався проведенням через уряд законопроектів про фінансування потреб збройних сил, евакуйованих військовополонених, Луганського патронного заводу тощо. За його поданням Рада міністрів 5 грудня ухвалила закон про мобілізацію чоловічого населення Київського градоначальства, який залишився не виконаним¹⁵. Очевидно, у зв'язку з залишенням Б. Шуцьким посади, 11 грудня за пропозицією прем'єр-міністра С. Гербеля уряд схвалив кандидатуру нового військового міністра генерал-майора Бориса Генгроса — уродженця Полтавщини, випускника Академії Генерального штабу, начальника Єлисаветградського кіннотного училища. Він встиг взяти участь в останніх засіданнях Ради Міністрів.

Морський міністр А. Покровський через стрімке ускладнення військово-політичної ситуації не зміг розгорнути діяльність. У Чорне море увійшла ескадра Антанти, а генерал А. Денікін призначив командувачем Чономорського флоту віце-адмірала Василя Каніна. 26 листопада А. Покровський, не бажаючи загострювати відносини керівництвом Добровольчої армії, подав у відставку. Обов'язки міністра виконував контр-адмірал Олександр Гадд.

В. Ландсберг очолив міністерство шляхів сполучень у час розгортання антигетьманського повстання та посилення безладу на залізницях. Він продовжив роботу по створенню Вищої ради з питань транспорту, домігся дозволу уряду на заготівлю дров

¹⁵ ЦДАВО України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 58, 66, 67.

для залізниць у приколійній смузі, посилення охорони водних шляхів тощо. П. Скоропадський вважав, що Е. Ландсберг «на цілу голову вище всіх колишніх членів останнього кабінету» і жалкував, що так пізно познайомився з ним¹⁶.

Діяльність міністра освіти та мистецтва В. Науменка також проходила в надзвичайних умовах останнього місяця функціонування Гетьманату. При ньому були ухвалені закони про створення Державного симфонічного оркестру, формування керівництва Української академії наук та затвердження В. Вернадського її президентом. На засіданнях уряду він протестував проти зайняття приміщень навчальних закладів військами, зокрема проти постою в університеті св. Володимира підрозділів добровольчих дружин, проти призову до армії учнів, викладачів та аспірантів.

Міністр торгівлі і промисловості С. Мерінг намагався вирішувати нагальні проблеми відомства, зокрема забезпечення мастильними матеріалами. Проте активної роботи в умовах дестабілізації внутрішнього становища розгорнути не вдалося.

Останнє, запротокольоване засідання Ради Міністрів датоване 11 грудня. Не дивлячись на повну облогу Києва військами Директорії, уряд під головуванням С. Гербеля працював у майже повному складі. Розглядалися чергові, буденні питання: затвердження ухвал Малої Ради Міністрів, законопроекту про інспекцію праці, про долю металолому, зібраного на місці Звіринського вибуху, кадрові призначення тощо.¹⁷

14 грудня військові дії велися вже у місті, але Рада Міністрів продовжувала засідати. В архіві збереглися дві рукописні постанови. Першою, турбуючись про життєзабезпечення столиці, уряд відновив правочинність розпущених раніше міської думи і управи. Під документом особисто підписалися С. Гербель, А. Ржепечький, С. Петров, Б. Генгрос, І. Кістяковський, С. Мерінг, В. Науменко, І. Косинський, за міністра закордонних

¹⁶ *Скоропадський П.* Вказ. праця. — С. 316.

¹⁷ ЦДАВО України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 82–84 зв.

справ — О. Ейхельман. Отримавши інформацію про відречення П. Скоропадського від посади, уряд прийняв останню ухвалу: «Обговоривши вимоги Директорії, Рада Міністрів постановила скласти з себе повноваження і передати владу Директорії»¹⁸. Постанову особистими підписами засвідчили ті ж члени кабінету, за винятком Б. Генгроса і О. Ейхельмана. Очевидно, вона була спрямована на припинення подальшого кровопролиття протиборчих сторін.

Отже, аналіз персонального складу Ради Міністрів другого скликання показує, що внаслідок жовтневої урядової кризи були потіснені позиції представників партії кадетів, які виступили за федерування України з небільшовицькою Росією, і посилено українське крило, репрезентоване посланцями ліберально-інтелігентської УПСФ. Однак відсутність у них більшості голосів і нетривалий період діяльності не змогли істотно вплинути на українізацію політики уряду.

Динамічний розвиток міжнародної ситуації, загроза втрати української державності змусили П. Скоропадського до кардинальної зміни політичного курсу, реалізацію якого міг забезпечити кабінет правого ідейного спрямування. Третій, останній уряд був сформований з діячів проросійської, антантофільської орієнтації. Головні зусилля міністрів були спрямовані на здобуття прихильності Антанти і організацію захисту столиці. Проте, не діставши підтримки країн Згоди, і не маючи внутрішньої соціально-політичної опори, уряд зміг протриматися лише місяць.

¹⁸ ЦДАВО України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр.15. — Арк. 1–2.